

2) закріпити на законодавчому рівні (у КК чи у КПК) визначення поняття «близькі родичі», віднісши до них батьків, дружину (чоловіка), дітей, рідних братів і сестер, діда, бабу, онуків.

Завдяки вказаним змінам межі кримінально-правового впливу будуть чітко визначені в частині встановлення кола осіб, що визнаються потерпілими від злочинів, склади яких сконструйовані з використанням терміну «близькі родичі».

О.П. Горох,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевих правових наук
(Національний університет
«Кієво-Могилянська академія»)*

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСІВ УКРАЇНИ

Звільнення засуджених від покарання та його відбування¹ є одним з останніх етапів реалізації кримінального права в правозастосовній діяльності. Без сумніву, що ефективність правозастосування у цій сфері залежить, в тому числі, і від гармонійної «співпраці» норм матеріального та процесуального права.

1. Місце інституту звільнення від покарання у кримінальному та кримінальному процесуальному кодексах. Усвідомлюючи важливість, юридичну індивідуальність, «не бідність» інституту звільнення від покарання у системі кримінально-правових інститутів законодавець виділив йому в Кримінальному кодексі України (далі – КК) окреме місце – розділ XII Загальної частини «Звільнення від покарання та його відбування». Водночас у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) окремого місця для процесуальних норм про звільнення від покарання чи його відбування традиційно чомусь не знайшлося. Законодавець розпоросив їх по окремих статтях Кодексу (зокрема, ч. 2 ст. 373, ч. 4 ст. 374, ч. 1 ст. 377, статтях 471, 472, 537). За

¹ Якщо у тексті спеціально не застережене йдеться про всі різновиди норм інституту звільнення від покарання (звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, пом'якшення покарання).

такого підходу законодавця постає запитання: наскільки це зручне для правозастосування? Для порівняння, зазначимо, що інституту звільнення від кримінальної відповідальності у цьому аспекті поталанило більше. У Кримінальному процесуальному кодексі України процесуальні норми цього інституту зосереджені законодавцем у окремому параграфі – § 2 «Звільнення особи від кримінальної відповідальності» глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування».

2. Види звільнення від покарання у кримінальному та кримінальному процесуальному кодексах. Простежується певна непослідовність законодавця і при визначенні у аналізованих Кодексах видів звільнення від покарання. Відповідно до ч. 1 ст. 74 КК засуджений може бути: 1) звільнений від покарання; 2) звільнений від відбування покарання; 3) призначене засудженому покарання може бути замінене більш м'яким; 4) призначене засудженому покарання може бути пом'якшено.

А як це питання вирішене у Кримінальному процесуальному кодексі України? Процедура застосування норм про звільнення від покарання у цьому Кодексі регламентована законодавцем з урахуванням процесуальної стадії, на якій аналізоване питання вирішується судом: ухваленні обвинувального вироку чи виконання вироку.

На стадії **ухвалення обвинувального вироку** суд може: 1) звільнити засудженого від покарання або 2) звільнити засудженого від відбування покарання (ч. 2 ст. 373 КПК). При цьому треба зазначити, що у частинах 3 та 4 ст. 374 КПК (в якій конкретизовано зміст вироку) законодавець чомусь не згадує про необхідність відображення у мотивувальній та резолютивній частинах вироку рішення суду про звільнення *від покарання*, а вказує лише щодо необхідності вказівки про звільнення *від відбування покарання*.

У свою чергу в ч. 1 ст. 377 КПК «Звільнення обвинуваченого з під варті» також йдеться лише про звільнення *від відбування покарання*. Водночас у цій нормі законодавець допускає ухвалення обвинувального вироку *без призначення покарання*. Однак, як вже зазначалося, у ч. 2 ст. 373 КПК такої форми обвинувального вироку законодавець не передбачає. Ймовірно, у цьому випадку законодавець має на увазі звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної безпеки (ч. 4 ст. 74 КК). Саме ця форма реалізації кримінальної відповідальності у кримінально-правовій доктрині асоціюється з засудженням особи без призначення покарання.

Таким чином, на стадії ухвалення обвинувального вироку суд може вирішити питання *про звільнення засудженого від покарання*: 1) у зв'язку із втратою особою суспільної небезпеки (ч. 4 ст. 74 КК); 2) у зв'язку із закінченням строків давності кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК); 3) у зв'язку з іншою (не психічною) хворобою, якщо особа захворіла на неї після вчинення злочину, але до постановлення вироку (ч. 2 ст. 84 КК); 4) у зв'язку із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК).

На цій стадії суд також вирішує питання *про звільнення засудженого від відбування покарання* з випробуванням (статті 75, 79, 104 КК).

Питання про застосування всіх інших видів звільнення від покарання суд вирішує **під час виконання вироку** (ст. 537 КПК). На цій стадії судом вирішується питання *про звільнення від покарання*: 1) у зв'язку з психічною хворобою (ч. 1 ст. 84 КК); 2) у зв'язку з іншою (не психічною) хворобою, якщо особа захворіла на неї після постановлення вироку (ч. 2 ст. 84 КК); 3) у зв'язку з хворобою військовослужбовця (ч. 3 ст. 84 КК) [п. 6 ст. 537 КПК]; 4) у зв'язку з усуненням законом караності діяння, за яке засуджено особу (ч. 2 ст. 74 КК) [п. 13 ст. 537 КПК]; *звільнення від відбування покарання*: 1) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (статті 81, 107 КК) [п. 2 ст. 537 КПК]; 2) звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК) [п. 4 ст. 537 КПК]; 3) звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку (ч. 1 ст. 78, ч. 4 ст. 79 КК) [п. 9 ст. 537 КПК]; *заміну невідбутої частини покарання більш м'яким* (ст. 82 КК, п. 3 ст. 537 КПК); *пом'якшення покарання* (п. 13 ст. 537 КПК): зниження призначеної засудженому міри покарання, що перевищує санкцію нового закону, до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону (ч. 3 ст. 74 КК).

Вважаємо, що ст. 537 КПК у аналізованому контексті є недосконалою з декількох причин. По-перше, в цій нормі (на відміну від ч. 1 ст. 74 КК та ч. 2 ст. 373 КПК) не зроблено розмежування між звільненням від покарання та звільненням від відбування покарання (ці поняття за чинним законодавством є різними). Так, у п. 6 ст. 537 КПК встановлено право суду під час виконання вироку вирішити питання про звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК). З урахуванням положень ч. 4 ст. 84 КК (що передбачає подальше від-

бування покарання особою після її одужання) можна зробити висновки про те, що у разі захворювання особи на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК) або іншу тяжку хворобу після постановлення вироку (ч. 2 ст. 84 КК) особа має звільнитися судом не від покарання, а від відбування покарання. Доречно зазначити, що у ст. 152 КВК хвороба засудженого є підставою звільнення саме від відбування покарання. Такі термінологічні не узгодженості в різних законах не сприятимуть стабільності судової практики.

По-друге, ст. 537 КПК не передбачає можливості звільнення від відбування покарання з інших підстав, передбачених кримінальним законодавством. Зокрема, в цій нормі з незрозумілих причин не передбачено право суду під час виконання вироку вирішити питання про звільнення від відбування покарання у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80, 106 КК), а також на підставі закону України про амністію (ст. 86 КК), акта про помилування (ст. 87 КК). Знов таки, у ст. 152 КВК ці обставини визначені як підстави звільнення від відбування покарання. На підстав яких процесуальних норм суди будуть застосовувати ці види звільнення від покарання?

3. Про новели Кримінального процесуального кодексу України у сферу звільнення від покарання. Передусім варто згадати про норму, що **передбачає можливість відстрочки виконання вироку** (ст. 536 КПК). Поява цієї норми у Кодексі видається виправданим. Хоча ст. 536 КПК і не належить до інституту звільнення від покарання, однак окремі її положення, вважаємо, можуть конкурувати з певними кримінально-правовими нормами. Так, у суду може постати питання про те, яку норму він має застосовувати у разі тяжкої хвороби засудженого, що виникла після постановлення вироку і перешкоджає відбуванню покарання засудженим: ч. 2 ст. 84 КК чи п. 1 ч. 1 ст. 536 КПК?

Вважаємо, що перебувають у певній конкуренції і норми, передбачені ст. 83 КК та п. 2 ч. 1 ст. 536 КПК? Дати однозначну відповідь на запитання, яку норму застосувати до вагітної засудженої (чи засудженої, що має дітей), на нашу думку, суду буде не так просто.

Друге, на що хотілося б звернути увагу – це розширення Кримінальним процесуальним кодексом кола осіб, на яких покладається обов'язок щодо нагляду за звільненим від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 79, 104) і проведення з ним виховної роботи.

Відповідно до ч. 2 ст. 76 КК контроль за поведінкою таких засуджених здійснюється кримінально-виконавчою інспекцією за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військово-вслужбовців – командирами військових частин. У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи (ч. 4 ст. 104 КК).

Нове кримінальне процесуальне законодавство (ч. 4 ст. 374 КПК) обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи допускає покласти суду також і на трудовий колектив (за його згодою чи прохання).

Врешті-решт, потребує належного вивчення практика застосування до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності дострокового звільнення від примусового заходу виховного характеру (ст. 502 КПК). Кримінальний кодекс України підстав для такого звільнення не передбачає. Однак такий крок законодавця, так би мовити, з прицілом на майбутнє, видається доцільним. Водночас, на нашу думку, можливість дострокового звільнення від примусового заходу виховного характеру законодавцю варто було б поширити на неповнолітніх будь-якого віку, а не лише на тих, які не досягли віку кримінальної відповідальності.

Отже, комплексний аналіз норм інституту звільнення від покарання демонструє певні неузгодженості положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України. Їх найшвидше усунення законодавцем сприятиме гармонійній співпраці норм матеріального та процесуального права у судовій практиці.

В.К. Грищук,

*доктор юридичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту
права, психології та економіки
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРАВОВІДНОСИНИ

В кримінально-правовій літературі, як при вузькому, так і при широкому підходах розуміння поняття кримінально-